Edukacja Dziecka
nr 7 (2023)
s. 107-123
ISSN 2543-6406
LICENCJA: CC BY-NC

Joanna Ziemkowska
ORCID: 0000-0002-6428-6939
Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Turystyka i edukacja historyczna na przykładzie udostępniania Fortyfikacji Pozycji Pomorskiej „Wał Pomorski" w Drawieńskim Parku Narodowym

Streszczenie

Ścieżka poznawcza Pozycja Pomorska 'Wał Pomorski' przebiega przez Drawieński Park Narodowy. Jest miejscem indywidualnych i zorganizowanych wycieczek historyczno-przyrodniczych. Ta forma poznawania posiada ogromny potencjał edukacyjny i wychowawczy. Wycieczka po miejscach zatopionych w naturalnym środowisku ma zawsze powiązanie z uwarunkowaniami przyrodniczymi.

W niniejszym artykule przedstawiono walory wycieczek historycznych odbywających się w otoczeniu przyrody. Wskazano potrzebę i znaczenie ścieżek w procesie wychowania i kształtowania postaw patriotycznych. Przybliżono uwarunkowania przyrodnicze, działalność edukacyjną i turystyczną Drawieńskiego Parku Narodowego.

Lokalizacja umocnień pomorskich w znacznym stopniu wynikała z uwarunkowań geograficznych. Projektując umocnienia Pozycji Pomorskiej, wykorzystywano istniejące ukształtowanie terenu Puszczy Drawskiej. Na ich przebieg miały wpływ zarówno czynniki naturalne, jak i antropogeniczne.

Słowa kluczowe: edukacja przyrodnicza, edukacja historyczna, ścieżki przyrodnicze, edukacja leśna

Celem artykułu jest ukazanie walorów ścieżki poznawczej Pozycja Pomorska 'Wał Pomorski', która przebiega przez Drawieński Park Narodowy. Szczególną formą przybliżania historii jest wycieczka. Obcowanie z przyrodą w miejscach związanych z historią przyczynia się do kształtowania pożądanych cech życia grupowego, rozwijania uczuć estetycznych i patriotycznych. Ta forma poznawania posiada ogromny potencjał edukacyjny i wychowawczy. Nieodłącznym elementem towarzyszącym wycieczkom są emocje, które wiążą się z przeżywaniem i doświadczaniem rzeczywistości. Wycieczki powodują odejście od łączenia poznawania historii wyłącznie z wiedzą faktograficzną. Pobyt w terenie umożliwia poznanie polisensoryczne, zdobywanie wiedzy wieloma

zmysłami, co sprzyja zrozumieniu i zapamiętywaniu. Trudna problematyka fortyfikacji omawiana w naturalnym środowisku wywołuje imersję. Środki dydaktyczne są obecne na ścieżce w postaci obiektów obronnych, które opatrzone są tablicami z grafikami wyjaśniającymi ich zastosowanie. Wycieczka po miejscach zatopionych w naturalnym środowisku ma zawsze powiązanie z uwarunkowaniami przyrodniczymi.

Lokalizacja umocnień pomorskich w znacznym stopniu wynikała z uwarunkowań geograficznych. Projektując umocnienia Pozycji Pomorskiej, wykorzystywano istniejące ukształtowanie terenu Puszczy Drawskiej. Na ich przebieg miały wpływ zarówno czynniki naturalne, jak i antropogeniczne.

Turystyka i edukacja historyczna

Coraz więcej osób zainteresowanych jest aktywnym spędzaniem czasu wolnego połączonym ze zdobywaniem wiedzy. Jedną z form takiej aktywności jest turystyka. Według klasyfikacji funkcjonalnej turystykę można zaliczyć zarówno do grupy związanej z rozrywką, jak i do pełniącej funkcje kształcące i odpoczynku. Szczególne miejsce zajmują wycieczki, które charakteryzuje „bezpośrednie poznanie, przeżywanie środowiska lokalnego, własnego regionu, kraju ojczystego, krajów Europy i świata, ich właściwości historycznych, geograficznych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych”[1]. Wycieczki dostarczają wrażeń, wyobrażeń, spostrzeżeń o otaczającym świecie, na podstawie których możliwe staje się ukształtowanie obrazu przyrody, społeczeństwa, techniki i kultury; rozbudzają potrzebę poznawania świata i racjonalnego w nim działania; wzbogacają poczucie sensu życia, dzięki temu, że ukazują ogrom i złożoność otaczającego świata; ukazują urodę życia (wywołują doznania estetyczne)[2]. Wycieczki należą do najbardziej wszechstronnych form pracy dydaktyczno-wychowawczej. Pobudzają aktywność turystyczną i krajoznawczą, kształtują zachowania wolnoczasowe. T. Fąk i T. Gordon uważają, że jeśli powiążemy turystykę szkolną i kwalifikowaną z aktywnością ruchową, płaszczyzna i zakres oddziaływania wychowawczego opartego na tezach edukacji humanistycznej i integrującej zostaną znacznie poszerzone[3]. Charakter zajęć poza ławką szkolną sprawia, że jest to dla uczniów bardzo atrakcyjna forma poznania,

[1] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.

[2] K. Denek, *Poza ławką szkolną*, Poznań 2002, s. 197-206.

[3] T. Fąk, *Edukacja jutra-wychowanie do rekreacji ruchowej*, [w:] *IX Tatrzańskie Seminarium naukowe, Edukacja jutra*, Wrocław 2003, s. 194; por. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1999.

zwalnia z konieczności odgrywania ról. „Uczeń w warunkach naturalnych musi się zmierzyć ze swoimi ograniczeniami, ale także odkrywa swoje nowe możliwości”[4].

Wycieczka krajoznawcza według Z. Hoffa przybliża uczniów do regionu, sprzyja kształtowaniu postaw społeczno-moralnych wobec świata[5]. Zdaniem M. Pawłowskiej wycieczki są podstawową formą edukacji regionalnej[6].

„Niepolskie pochodzenie większości zachowanych obiektów (tzw. „wroga metryka”) powodowało długotrwały brak zainteresowania”[7]. Fortyfikacje, przez wiele lat, nie odpowiadały koncepcji wychowania patriotycznego przez krajoznawstwo. Umocnienie Pozycja Pomorska ‘Wał Pomorski zlokalizowane są na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego, gdzie bogactwo przyrodnicze przeplata się z obiektami historycznymi. Trasy historyczne osadzone są w otoczeniu przyrody i omawiane we wzajemnym powiązaniu.

Położenie Drawieńskiego Parku Narodowego

Drawieński Park Narodowy[8] (dalej: DPN) położony jest w południowo-zachodniej części Polski. Obejmuje swym zasięgiem tereny trzech województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego i wielkopolskiego. DPN utworzony został 1 maja 1990 roku na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1990 roku w sprawie utworzenia Drawieńskiego Parku Narodowego. Powierzchnia Parku to 11341,97 ha, otulina 35267 ha. Park ma charakterystyczny kształt litery „V” związany dorzeczami rzek. Po stronie zachodniej oś Parku stanowi rzeka Drawa, a po wschodniej rzeka Płociczna. Jest to region geograficzny ukształtowany w znacznym stopniu podczas ostatniego zlodowacenia pasa Pojezierzy Południowo-Pomorskich. Równina Drawska charakteryzuje się występowaniem jezior i mocno zróżnicowaną rzeźbą terenu. W Parku widoczne są także suche obniżenia terenu pochodzenia polodowcowego, jak Rynna Moczelska, Rynna Miradzka.

Liczne kamienie i wielkie głazy narzutowe to pozostałości ‘przytransportowane’ ze Skandynawii wraz z przesuwającą się masą lądolodu.

---

[4] B. Moraczewska, *Pedagogika przygody, a efektywność zajęć terenowych w zakresie wartości poznawczych historii, kultury i tradycji obszaru rewitalizacji na przykładzie Włocławka*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2021, t. 14/2, s. 152.

[5] Z. Hoffa, *Wycieczka jako forma nauczania*, „Wychowawca” 2002, nr 4.

[6] M. Pawłowska, *Edukacja regionalna w przedszkolu*, [w:] *Edukacja jutra, VII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Częstochowa 2001, s. 410.

[7] A. Mikos v. Rohrscheidt, *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” 2009, nr 2, s. 27.

[8] *Drawieński Park Narodowy – na szlaku*, Drawno 2000.

Czynniki antropogeniczne kształtujące krajobraz

Wpływ na ukształtowanie terenu wywarły też czynniki kulturowo-historyczne. Pierwsze ślady osadnictwa datowane są na okres paleolitu, tj. około 9800-9500 lat p.n.e. Wykopaliska archeologiczne wskazują na istnienie grup koczowniczych w dorzeczu Drawy.

Na terenie obecnego DPN rozwijały się szlaki komunikacyjne. Najpopularniejszy był transport wodny wykorzystywany od poł. XIII wieku. Do lat 50 XX w. Drawa była rzeką żeglowną. Szlaki komunikacyjno-handlowe funkcjonujące w dorzeczu Drawy to: Droga Solna (Szlak Solny), Polska Droga (Polackenweg), Droga Marchijska (Margrabiów) (Markgrafenweg), Droga Starogardzka. Wzdłuż szlaków rozwijała się infrastruktura.

Okres intensywnego użytkowania Puszczy wpłynął na obecny krajobraz i ukształtowanie terenu. Granica wielokrotnie przebiegała na Drawie i Płocicznej, które stanowiły naturalną, często ufortyfikowana linię obrony.

Drawieński Park Narodowy współcześnie

Obecnie Drawa to miejsce atrakcyjne dla wielu grup społecznych. DPN na odcinku 41 km udostępnia rzekę dla spływów kajakowych i wędkarzy w wyznaczonych okresach roku, mając na względzie czynniki związane z ochroną fauny i flory, zwłaszcza okresy lęgowe ptaków.

Zadania DPN dotyczą działalności związanej z ochroną przyrody, lecz także z udostępnianiem parku do celów naukowych, turystyki i edukacji. W ramach prowadzonej aktywności edukacyjnej i turystycznej wyznaczone są szlaki piesze, rowerowe, konne i wodne, przeznaczone dla spływów kajakowych. Udostępnionych jest kilkadziesiąt kilometrów tras.

Pozycja Pomorska na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego

W związku z funkcjami pełnionymi przez te tereny na przestrzeni lat, można tu odnaleźć pozostałości fortyfikacji. Szczególnie zaznaczają się elementy wchodzące w skład Pozycji Pomorskiej (zdjęcie 1.). Obiekty fortyfikacyjne Pozycji Pomorskiej na całej długości umocnień to ponad 800 betonowych budowli, schronów biernych, stanowisk ogniowych, wież obserwacyjnych, jazów, które połączone są siecią fortyfikacji polowych[9].

[9] M. Kupiec, E. Dusza, *Potencjał turystyczny obiektów związanych z dawną Pozycją Pomorską*, „Problemy Ekologii Krajobrazu" 2012, t. 34, s. 150.

Najlepiej zachowane obiekty zbudowane w latach 30. XX wieku[10]. Pas umocnień nazywany jest Wałem Pomorskim, co wynika z tradycyjnie używanych określeń.

Na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego odnaleziono 64 obiekty obronne. Fortyfikacje zlokalizowane są na ponad 25 km. Projektując i realizując obiekty, uwzględniano istniejące ukształtowanie terenu wynikające z czynników naturalnych i antropogenicznych.

Zdjęcie 1. Wał Pomorski – Pommernstellung Mapa, fragment
Źródło: https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1cY2LxgUOavq-osPrz8V6eGGjfqw&hl=pl&fbclid=IwAR2W7E6WqrXQynBrzFCOZcGQKfbFBeY59d3HTtaTEN2ArGfxh1CJdgEg_MI&ll=52.950449020255284%2C15.500293036515238&z=9 [dostęp: 19.08.2023].

W DPN najwięcej obiektów powstało podczas pierwszej fazy rozbudowy w 1932 r. Dominują pojedyncze stanowiska z pomieszczeniem, w którym znajdował się ciężki karabin maszynowy z obsługą, amunicją i przedsionek. Zabezpieczano w ten sposób

[10] W latach 1945-947 przeprowadzono inwentaryzację obiektów, które wysadzano.

najważniejsze punkty ogniowe przed artylerią[11]. Występują obiekty połączone korytarzem, a także poszerzone o izbę pogotowia bojowego. Obiekty zabezpieczały miejsca, które nie miały ochrony w postaci naturalnych przeszkód. Działająca w latach 30. Inspekcja Saperów i Fortyfikacji opracowała projekt, na podstawie którego prowadzono rozbudowę linii fortyfikacji. Wykorzystywano jeziora, rzeki, kanały, pomiędzy naturalnymi przeszkodami tworzono przesmyki, które podlegały ufortyfikowaniu. Punkty obrony są pogrupowane wokół miejsc strategicznych. K. Michalak i J. Wajda[12] dokonali podziału obiektów w węzły, których w DPN wskazali siedem. Odpowiadają one przyjętym nazwom stosowanym przy budowie fortyfikacji. Na obiektach znajdują się sygnatury, które tworzono według określonego schematu (schemat 1.).

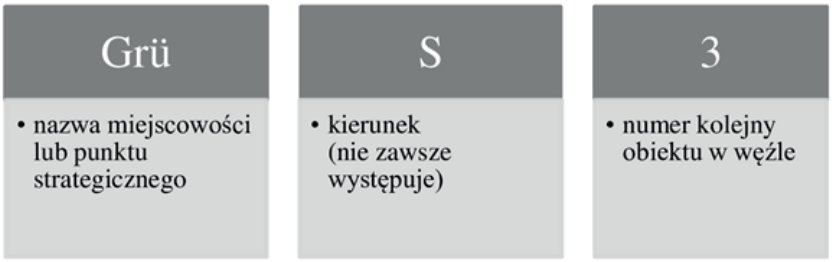

Schemat 1. Nazwy obiektów na przykładzie obiektu Grü.S.3
Źródło: opracowanie własne.

Przykłady nazw to: Grü.S.3 (Grüneberg Süd, Miradź Południe); Stei.N.8 (Steinbusch Nord, Głusko Północ); Ba.3 (Bahrenort See, Jezioro Ostrowieckie).

Obiekty można klasyfikować z uwagi na klasy odporności. W Instrukcji Saperów i Fortyfikacji dotyczącej wznoszenia schronów wyróżniono obiekty podzielone ze względu na grubość ścian i stropów:

– klasa C, najlżejsza;
– klasa B1, średnia;
– klasa B, najwyższa[13].

Niektóre obiekty oznaczone są także kryptonimami. Na jednym ze schronów znajduje się wykonany w betonie napis ‘Konrad’[14]. Dodatkowe oznaczenia wprowa-

[11] K. Michalak, J. Wajda, *Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej jako walor kulturowy Drawieńskiego Parku Narodowego*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2011, nr 18, s. 131.
[12] Ibidem, s. 132.
[13] Ibidem, s. 132-133.
[14] Ibidem, s. 148.

dzano przy podziale na odcinki dywizyjno-pułkowe. Przy sygnaturze umieszczano numer. Przy obiekcie Ba.3 znajduje się numer C/b 15.

W Starym Osiecznie (Hochzeit) obrona odcinka skupiała się na moście drogowym przez Drawę, który wyposażono w komory na ładunki wybuchowe. Nowy most w Starym Osiecznie budowano w latach 1932-1935[15].

W ciągu ścieżek poznawczych DPN wyróżnia się:

- fortyfikacje polowe (ziemne), np.: okopy, rowy łącznikowe, stanowiska karabinów maszynowych, rowy przeciwpancerne, stanowiska armat przeciwpancernych;
- schrony bierne i bojowe (obiekty żelbetowe), np.: most, schrony[16].

Wśród schronów żelbetowych występują obiekty o różnych klasach odporności i różnego przeznaczenia: most, schrony studni głębinowych, stanowiska obserwacyjne, w tym relikty podstawy wieży obserwacyjnej, które nie uczestniczyły bezpośrednio w obronie i znajdowały się najczęściej w drugiej linii obrony. Zlokalizowano pozostałości po studniach głębinowych dostarczających wodę dla walczących. Udostępniono dwa takie obiekty na terenie Parku.

Ścieżka poznawcza Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej „Wał Pomorski"

Ścieżka poznawcza Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej „Wał Pomorski" została oddana dla zwiedzających w grudniu 2022 roku[17]. Pierwsze rozmowy na temat udostępnienia obiektów rozpoczęły się około 2010 roku. Osoby zainteresowane tematyką fortyfikacji od kilku lat proponowały takie działania[18]. Projekt jest wspólną inicjatywą DPN i Studia Projektowego „Casamata", któremu DPN zlecił wykonanie projektu. Prace obejmowały zarówno część teoretyczną, jak i terenową. Wytyczono trasy ścieżek i wskazano obiekty szczególnie wartościowe do udostępnienia. Opracowano także treści

[15] Ibidem, s. 120.

[16] Na podstawie wywiadu z pracownikiem DPN Tomaszem Boguckim.

[17] Na podstawie wywiadu z pracownikiem DPN, licencjonowanym przewodnikiem po ścieżkach parku, pasjonatem fortyfikacji i turystyki militarnej, uzyskano informacje o powstaniu i wykorzystaniu ścieżki.

[18] „Mamy nadzieję, że nasza publikacja przyczyni się do rozpropagowania omówionych fortyfikacji, co w przyszłości zaowocuje utworzeniem nowych szlaków obejmujących najciekawsze obiekty Pozycji Pomorskiej w Parku". K. Michalak J. Wajda. *Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej jako walor kulturowy Drawieńskiego Parku Narodowego*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny" 2011, nr 18, s. 150; G. Urbanek, *Pozycja Pomorska" – węzeł obronny pod Głuskiem*, „Odkrywca" 2010, nr 4, s. 43.

tablic informacyjnych, folderów oraz część graficzną. Autorem projektu jest Arkadiusz Woźniakowski, a współpracownikiem Dariusz Pstuś. Umowa na wykonanie prac podpisana była w marcu 2017 roku, aneksowano ją w marcu 2018 roku[19]. Prace terenowe w całości wykonywały osoby upoważnione przez DPN w ramach niniejszej umowy.

Na terenie Parku wyznaczono pięć odcinków ścieżek funkcjonujących pod jedną zbiorczą nazwą „Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej „Wał Pomorski" (tabela 1.).

Tabela 1. Odcinki Ścieżki poznawczej Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej „Wał Pomorski"

Lp.	Nazwa ścieżki poznawczej [odcinka]	Liczba punktów	długość trasy [m]	czas przejścia [min.]
1.	„Mostniki"	16	3100	60-90
2.	„Panzerwerk Mostniki"	5	80	bd
3.	„Głuskie Ostępy"	3	700	12
4.	„Głusko"	8	580	10
5.	„Drewniany kamień"	6	630	10

Źródło: opracowanie własne.

Ścieżka poznawcza prowadzi przez 38 punktów, które stanowią ponad 50% wszystkich obiektów fortyfikacyjnych znajdujących się na terenie DPN. Projekt i wykonanie ścieżki zostało sfinansowane ze środków Funduszu Leśnego i własnych DPN. Ścieżka przeznaczona jest dla ogółu społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem turystów. Celem projektu było udostępnienie miejsc historycznych będących częścią pasa umocnień Pozycja Pomorska. Wskazanie zlokalizowania obiektów obronnych ma sprzyjać kanalizowaniu ruchu turystycznego do miejsc wyznaczonych. Wprowadzenie dodatkowego elementu do oferty edukacyjno-turystycznej może zainteresować turystów szlakami pieszymi, zmniejszając jednocześnie mocno obciążone szlaki wodne. Po fortyfikacjach ze strony DPN osobą oprowadzającą jest jeden przewodnik o zamiłowaniach do turystyki militarnej. Pozostali przewodnicy okazjonalnie przybliżają odwiedzającym informacje o Pozycji Pomorskiej.

[19] Projekt: Studio Projektowe Casamata; Gdańsk, styczeń – kwiecień 2018.

Zdjęcie 2. Tablica z mapą

Źródło: fot. J. Ziemkowska.

Zdjęcie 3. Ścieżka poznawcza Mostniki, mapa

Źródło: Projekt DPN Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej, s. 25.

Turyści odwiedzający fortyfikacje wykazują „istotne różnice w znajomości tematu, jak również w kwestii oczekiwań”[20]. Na podstawie wywiadu ustalono, że obiekty są najczęściej odwiedzane przez turystów indywidualnych, których liczbę trudno ustalić, ze względu na samodzielną, nieodpłatną formę. Są to osoby zainteresowane turystyką militarną, które świadomie poszukują konkretnych miejsc w terenie. Jest to odbiorca

[20] A. Mikos, Y. Rohrscheidt, *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” 2009, nr 2, s. 38.

przygotowany zarówno pod względem merytorycznym, jak i fizycznym. Pasjonaci wybierają się w teren z mapami i materiałami dotyczącymi umocnień. Informacje czerpią najczęściej ze stron internetowych, portali społecznościowych.

Drugą grupę turystów stanowią grupy zorganizowane. Średnio jeden raz w miesiącu pojawia się w Parku grupa zainteresowana fortyfikacjami, licząca około 30 osób (tabela 2.). Grupa zwiedza ścieżki poznawcze z przewodnikiem. Tematyka zawsze omawiana jest w powiązaniu z przyrodą. Żadna z wycieczek nie dotyczyła wyłącznie problematyki umocnień. Największym zainteresowaniem cieszą się ścieżki „Głusko" i „Głuskie Ostępy". Żadna z grup nie odwiedziła ścieżki „Drewniany Kamień". Jest to trasa najbardziej oddalona od siedziby parku. Ma charakter satelitarny w stosunku do pozostałych tras i trudno powiązać pobyt z innymi charakterystycznymi miejscami DPN. Pozostałe osoby podczas pobytu w parku bądź spacerów edukacyjnych innymi trasami równocześnie odwiedzają obiekty obronne, co ma jednak charakter przypadkowy. Nie ma jednej dominującej grupy wiekowej odwiedzającej DPN.

Tabela 2. Wycieczki z przewodnikiem po DPN w latach 2022 i 2023 (do 9.09.2023)

Lp.		**2022**	**2023**
1.	**Liczba wszystkich wycieczek**	47	35
2.	**w tym liczba wycieczek poruszających tematykę militarną**	11	8
3.	**% wszystkich wycieczek**	23,4	22,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z DPN.

W opinii przewodnika, największym zaskoczeniem dla turystów jest samo istnienie obiektów w parku. Na terenach kojarzonych z ochroną przyrody odwiedzający nie spodziewają się miejsc historycznych. Turystyka militarna wymaga wiedzy i przygotowania[21]. Jest domeną pasjonatów i osób zainteresowanych problematyką. Atrakcyjne formy udostępniania obiektów nachylają ją w stronę komercjalizacji. W wielu miejscach pojawiają się osoby szukające ciekawego sposobu spędzenia czasu wolnego. W opinii przewodnika nie są to zwykle osoby przygotowane do odwiedzania fortyfikacji, najczęściej laicy bądź posiadający podstawową wiedzę na temat czasu i celu powstania fortyfikacji. Ich znajomość historycznych wydarzeń jest znikoma. Być może pobyt w danym miejscu, poznanie historii, wpłynie na wzrost wiedzy i rozbudzi zainteresowania fortyfikacjami.

[21] M. Kupiec, E. Dusza, *Potencjał turystyczny obiektów związanych z dawną Pozycją Pomorską*, op. cit., s. 149.

Zgodnie z opinią badaczy turystyki „w ramach turystyki kulturowej sukces wycieczki zależy w najwyższym stopniu od jej prowadzącego, jego osobowości i wiedzy fachowej, jago umiejętności organizacyjnych”[22].

Ścieżka często przebiega przez tereny leśne, a obiekty usytuowane są poza drogami. Trasy nie są przystosowane do osób z niepełnosprawnością ruchową. Niestety żadna informacja nie jest też przystosowana do osób z niepełnosprawnościami, np.: wzroku. Ustalono, że przystosowanie takie nie jest planowane.

Obecnie, w 2023 roku, nie jest planowane udostępnianie kolejnych obiektów obronnych na terenie DPN. Park nie posiada też danych o wpływie ścieżki na zainteresowanie turystyką. Zdaniem pracownika, jest to poszerzenie oferty. Odbiorcy grupowi proszą najczęściej o zaproponowanie trasy, podając ograniczenia czasowe.

Zdjęcie 4. Ogrodzenie zabezpieczające
Źródło: fot. J. Ziemkowska.

Ścieżka promowana jest przede wszystkim przez pasjonatów i miłośników fortyfikacji na serwisach społecznościowych[23]. DPN zamieścił ścieżkę poznawczą w ofercie edukacyjnej. Formą promocji jest upublicznienie filmu o fortyfikacjach DPN.

[22] A. Mikos v. Rohrscheidt, *Polska: największe muzeum fortyfikacji…*, op. cit., s. 38.
[23] Stowarzyszenie Samorządów Wał Pomorski w Wałczu.

Trasy ścieżki poznawczej „Pozycja Pomorska" w DPN są bardzo dobrze oznakowane. Dedykowanym, jednolitym oznaczeniem jest uproszczony widok kopuły pancernej typu 2P7. Była ona głównym elementem bojowym największego schronu na terenie DPN o nazwie „Panzerwerk Mostniki" (zdjęcie 5.).

Na początku każdego z pięciu odcinków trasy umieszczona jest mapa i opis obiektów (zdjęcia 2. i 3.). Na trasie rozmieszczone są widoczne kierunkowskazy ułatwiające poruszanie się po duktach leśnych. Udostępnione obiekty są zabezpieczone (zdjęcie 4.). Jest to korzystne zarówno dla zachowania wartości historycznych obiektów, walorów przyrodniczych, jak i bezpieczeństwa odwiedzających. Przy każdym obiekcie znajduje się słupek wysokości 120cm z tablicą informacyjną (zdjęcie 6.). Tablice o wymiarach 30x25cm zawierają grafiki ilustrujące zadania obiektu (zdjęcie 7.). Szczególny walor edukacyjny mają rysunki. Na jednej z grafik przedstawione są rowy przeciwpancerne broniące wjazdu czołgom. Dzięki zobrazowaniu funkcji nierówności terenu, ich kształty, stają się zrozumiałe. Autorzy wrysowali zasięgi poszczególnych stanowisk, które pokazują strategie obrony i wzajemne uzupełnianie się stanowisk bojowych.

Zdjęcie 5. Oznakowanie ścieżki w terenie
Źródło: fot. J. Ziemkowska.

Zdjęcie 6. Słupek z grafiką
Źródło: fot. J. Ziemkowska.

Zdjęcie 7. Grafiki obiektów

Źródło: Projekt: Studio Projektowe Casamata; Gdańsk, styczeń – kwiecień 2018, s. 21.

Nie zauważono do tej pory dewastacji ani aktów wandalizmu na udostępnionych obiektach historycznych i przyrodzie w stopniu odbiegającym od użytkowania pozostałej części parku. Jednakże pomimo obowiązku poruszania się po szlakach odnotowano kilka przypadków wejść w miejsca nieudostępnione. Według przewodnika pytania o możliwość wejścia na tereny nieudostępnione, pojawia się bardzo często, w większości grup.

Turystyka i edukacja w Drawieńskim Parku Narodowym

Na stronie internetowej Drawieńskiego Parku Narodowego, w dziale 'Edukacja', znajduje się oferta: „zajęcia z przyrody i nie tylko…"[24]. Można wybrać lekcje przyrody oraz lekcje w terenie poświęcone obiektom historycznym związanym z dawnymi mieszkańcami tych terenów. Zajęcia prowadzone są przez pracowników DPN.

W ofercie edukacyjnej znajdują się między innymi wycieczki z przewodnikiem. Obecnie przewodnikiem DPN są osoby, które posiadają kwalifikacje potwierdzone egzaminem. Wykaz osób upoważnionych, wraz z proponowaną tematyką i zainteresowaniami przewodników dostępny jest na stronie internetowej DPN. Wycieczki z przewodnikiem są przeznaczone wyłącznie dla grup i są odpłatne. Nieodpłatnie można poruszać się samodzielnie po wyznaczonych szlakach. Z opisami ścieżek, które

[24] http://www.dpn.pl/edukacja [dostęp: 26.08.2023].

ułatwią indywidualne poznawanie DPN, można zapoznać się w punktach informacyjnych, z dostępnych folderów i materiałów oraz na stronie internetowej Parku.

Na terenie DPN wyznaczone siedem ścieżek dydaktycznych: ścieżka dydaktyczna Drawnik, ścieżka dydaktyczna Barnimie, ścieżka dydaktyczna Międzybór, ścieżka dydaktyczna Głusko, ścieżka dydaktyczna Jezioro Ostrowieckie, ścieżka poznawcza Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej w DPN, ścieżka geologiczna Petrografia terenów nad Drawą. W opisie tras można zauważyć, że tematyka fortyfikacji nie jest proponowana wyłącznie w ramach udziału w wycieczce celowej–militarnej. Do dwóch istniejących tras ścieżek dydaktycznych w propozycji spacerów dołączono położone i udostępnione w pobliżu punkty fortyfikacji. Ubogacono w ten sposób dotychczasową ofertę poznania parku. Na ścieżce dydaktycznej Głusko, prowadzącej od miejscowości Głusko do Kamiennej, zaproponowano punkty m.in. kościół, dawny dwór z XIX w. (obecnie siedziba Nadleśnictwa Głusko) i park, umocnienia Wału Pomorskiego, pozostałości umocnień Wału w pobliżu Jeziora Ostrowieckiego.

Ścieżka dydaktyczna Jezioro Ostrowieckie w 2008 roku otrzymała tytuł „Profesjonalnie przygotowanej ścieżki dydaktycznej" w konkursie organizowanym przez Zarząd Główny Polskiego Klubu Ekologów. Wśród punktów edukacyjnych wytyczonych na trasie wymienione są umocnienia Wału Pomorskiego. Przedstawiono także opis umocnień, schronów bojowych, czas powstawania obiektów i ich rolę.

Obiekty, ze względu na pełnione funkcje i ukształtowanie terenu, często znajdowały się w pobliżu ciągów komunikacyjnych[25]. Także obecnie wiele z ówczesnych dróg pełni role transportowe, co zapewnia łatwość dojazdu do obiektów.

Podsumowanie

W DPN turystyka i edukacja historyczna jest nierozerwalnie związana z przyrodą. Turystyka militarna jest jednym z ciekawych sposobów poznawania przeszłości. Edukacja historyczna w naturalnym środowisku pełni ogromną rolę w kształtowaniu wyobrażeń odtwórczych[26]. To odejście od wiedzy wyłącznie faktograficznej na rzecz zrozumienia i imersji. Edukacja w miejscach pamięci historycznej ma na celu podnoszenie kompetencji kulturowych, podkreślanie aspektów wychowawczych i oddziaływanie na sferę

[25] P. Gabryjończyk, *Fortyfikacje nowożytne jako atrakcja turystyczna obszarów leśnych*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej" 2009, R. 11, z. 4(23), s. 95.

[26] M. Szymczak, *'Warto pamiętać'. Miejsca pamięci narodowej i ich rola w edukacji*, „Studia Zachodnie" 2015, s. 273.

emocjonalną. Uczenie przez przeżywanie, poznanie lokalnej historii, odgrywa ważną rolę w budowaniu przywiązania do regionu i gotowości do aktywnego działania na rzecz środowiska. Wycieczki historyczne w terenie uwrażliwiają na piękno otoczenia, wywołują przywiązanie i potrzebę ochrony miejsc. Wyjaśnienie wyboru konkretnych lokalizacji fortyfikacji wymaga wiedzy o ówczesnych warunkach terenowych. Poznanie ukształtowania geologicznego, antropogenicznego ułatwia zrozumienie przebiegu wałów. Osadzenie fortyfikacji na kanwie przyrodniczej pozwala wyodrębnić fragmenty obiektów z otoczenia i dostrzec ich zastosowanie. Wycieczki historyczne w miejscach pamięci sprzyjają integracji wiedzy.

Linie umocnień charakteryzują się położeniem w krajobrazowo pięknych miejscach. Postępująca sukcesja naturalna sprawia, że obiekty 'wtapiają się' w tło otoczenia. Zachwycają, lecz jednocześnie niszczeją. Niektóre z obiektów są miejscem życia roślin i zwierząt, także gatunków zagrożonych. Przykładem jest powszechne występowanie nietoperzy w schronach. Wejścia do obiektów są zabezpieczane i znakowane tablicami w celu ochrony[27].

Łączenie funkcji ochronnych i turystycznych Parku wiąże się z planowym udostępnianiem terenów. Ścieżki poznawcze są dobrym przykładem kierowania ruchu turystycznego w miejsca atrakcyjne, a jednocześnie bezpieczne dla przyrody.

„Popularyzacja turystyki historycznej w znacznym stopniu może przyczynić się do polepszenia kondycji obiektów militarnych"[28]. Jest szansą na ich ochronę i konserwację. Działalność edukacyjna i turystyka z przewodnikiem zmniejsza zagrożenie dewastacjami. Na terenie DPN nie zauważono aktów wandalizmu na udostępnionych obiektach. Edukacja historyczna poza murami szkoły jest wyzwaniem, lecz także szansą do odkrywania nowych perspektyw pedagogicznych.

[27] Przykładem jest rezerwat przyrody Nietoperek na Międzyrzeckim Rejonie Umocnionym

[28] *Turystyka w edukacji historycznej i obywatelskiej*, red. M. Ausz, J. Bugajska-Więcławska, A. Stępnik, D. Szewczuk, Lublin 2017, s. 413; „Res Gestae. Czasopismo Hhistoryczne" 2018, nr 7, s. 171.

Bibliografia

1. Denek K., *Poza ławką szkolną*, Poznań 2002.
2. *Drawieński Park Narodowy – na szlaku*, Drawno 2000.
3. Fąk T., *Edukacja jutra-wychowanie do rekreacji ruchowej*, [w:] *IX Tatrzańskie Seminarium naukowe, Edukacja jutra*, Wrocław 2003.
4. Gabryjończyk P., *Fortyfikacje nowożytne jako atrakcja turystyczna obszarów leśnych*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej" 2009, R. 11, z. 4(23).
5. Gałka B., *Wkład władz starostwa powiatowego w Wałczu w rozwój i zarządzanie turystyką w powiecie wałeckim w latach 1998-2010*, „Ekonomiczne Problemy Usług" 2011, nr 79.
6. *Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturalnej. Turystyka militarna: zagospodarowanie zasobów i funkcja turystyczna w zarządzaniu obiektami.* „Turystyka Kulturalna" 2018, nr 1.
7. Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1999.
8. Hoffa Z., *Wycieczka jako forma nauczania*, „Wychowawca" 2002, nr 4.
9. Jarzyńska I., *Organizowanie i wykorzystanie wycieczek przyrodniczych w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce" 2007.
10. Krawiec I., *Winiarnia w XIX – wiecznej wieży artyleryjskiej. Koncepcja adaptacji Turm Reduit oraz zagospodarowania zachodniego krańca Ostrowa Tumskiego w Głogowie*, „Ochrona Zabytków" 2022, nr 2.
11. Kupiec M., Dusza E., *Potencjał turystyczny obiektów związanych z dawną Pozycją Pomorską*, „Problemy Ekologii Krajobrazu" 2012, t. 34, s. 149-155.
12. Michalak K., Wajda J., *Fortyfikacje Pozycji Pomorskiej jako walor kulturowy Drawieńskiego Parku Narodowego*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny" 2011, nr 18.
13. Mikos v. Rohrscheidt A., *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa" 2009, nr 2.
14. Miniewicz J., Perzyk B., *Wał Pomorski*, Warszawa 1997.
15. Moraczewska B., *Pedagogika przygody, a efektywność zajęć terenowych w zakresie wartości poznawczych historii, kultury i tradycji obszaru rewitalizacji na przykładzie Włocławka*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język" 2021, t. 14/2.
16. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
17. *Projekt: Studio Projektowe Casamata; Gdańsk, styczeń – kwiecień 2018.*
18. Sufa B., Winiarczyk-Raźniak A., *Wycieczka jako metoda nauczania i wychowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracowiensis. Studia Geographica" 2020, 15.
19. Szymczak M., *'Warto pamiętać'. Miejsca pamięci narodowej i ich rola w edukacji*, „Studia Zachodnie", Zielona Góra 2015.
20. Tracz H., *Walory przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowo-historyczne obszarów administrowanych przez nadleśnictwa w turystycznym udostępnianiu*, „Studia i materiały CELP w Rogowie" 2011, R. 13, z. 3(28).

21. *Turystyka w edukacji historycznej i obywatelskiej, red. M. Ausz, J. Bugajska-Więcławska, A. Stępnik, D. Szewczuk, Lublin 2017, ss. 413*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne" 2018, nr 7, s. 171.
22. Urbanek G., Michalak K., *Most w Starym Osiecznie i przepust w Zdroisku jako przykłady blokad przeciwtransportowych III Rzeszy*, „Nadwarcieński Rocznik Historyczno-Archiwalny" 2011, nr 18, s. 2.
23. Urbanek G., *Pozycja Pomorska" – węzeł obronny pod Głuskiem*, „Odkrywca" 2010, nr 4.
24. Żuk G., *Wycieczka szkolna w procesie kształtowania tożsamości*, [w:] *Tradycja we współczesności. Ciągłość i zmiana*, t. 11, Lublin 2017.
25. https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1cY2LxgUOavq-osPrz8V6eGGjfqw&hl=pl&fbclid=IwAR2W7E6WqrXQynBrzFCOZcGQKfbFBeY59d3HTtaTEN2ArGfxh1CJdgEg_MI&ll=52.950449020255284%2C15.500293036515238&z=9.
26. http://www.dpn.pl/edukacja.

Tourism and historical education on the example of providing access to the fortifications of the "Pomeranian Embankment" in The Drawa National Park

Abstract

The Pomeranian Trail „Pomeranian Embankment" runs through the Drawa National Park. It is a place of individual and organized historical and natural tours. This form of learning has enormous educational and upbringing potential. A trip to places submerged in the natural environment, always has a connection in the natural conditions.

This article presents the advantages of historical tours taking place surrounded by nature. The need and importance of paths in the process of upbringing and shaping patriotic attitudes was indicated. Approximate natural conditions, educational and tourist activities of the Drawa National Park.

The location of the Pomeranian fortifications was largely due to geographical conditions. When designing the fortifications of the Pomeranian Position, the existing layout of the Drawska Forest was used. Both natural and anthropogenic factors influenced their course.

Keywords: nature education, historical education, nature trails, forestry education